

Zsubrits Attila

Az érem két oldala: gyermekvédelmi átmeneti ellátásban részesülő fiatalok és nevelőik kapcsolatának összetevői

Egy empirikus kutatás eredménye

A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy a családot helyettesítő gyermekotthoni szocializációs környezetben milyen sajátosságok fedezhetők fel az érintettek személyiségének alakulását befolyásoló nevelési hatásokkal kapcsolatban. Az áttekintés kitér a gyermekotthoni szocializáció kérdéskörére, a pedagógiai kapcsolat fogalmának meghatározására, valamint a helyettesítő kapcsolat értelmezésére.

ELMÉLETI HÁTTÉR

A gyermekotthoni ellátás fontosabb sajátosságai

A személyiség fejlődésében az örökletes tényezők, a környezeti hatások, valamint az eltérő individuális alkalmazkodással szerzett tapasztalatok egyaránt meghatározó szerepet játszanak. A környezeti hatásrendszerben a szociális tényezőknek, az embertársakkal kialakult kapcsolatoknak sorsdöntő szerepük van. A személyes kapcsolatokban átélt élmények egész életünk során lényeges jelentőséggel bírnak, de különösen a korai időszakban.

A személyes kapcsolatok szerveződésében lényeges változást idéz elő a család hiánya. A családot kiegészítő, vagy azt olykor teljesen helyettesítő – bár tőle eltérő – szocializációs környezet következtében a gyerekek személyiségének alakulását szegényesebb, bizonytalanabb kapcsolatok, valamint kötődési rendellenességek befolyásolhatják. Ilyen sajátos szocializációs környezetnek tekinthetők a gyermekvédelem otthont nyújtó intézményei: a gyermekotthonok és a lakásotthonok.

Magyarországon a lassan és nagyon vizontagságosan szerveződő gyermekvédelmi múlt után (HERCZOG, 1997) másfél évtizeddel ezelőtt elindultak azok az alapvető változások, amelyek jelentős áttörést hoztak a szakterület teljes struktúrájában. A gyermekvédelmi szakma fejlődését jól jelzi az újabb és újabb elméleti és gyakorlati szempontú munkák előremutató, rendszerező szándéka is (BÜKI 2009; DOMSZKY 2006; MAJOR – MÉSZÁROS 2007; RÁKÓ 2010; VECZKÓ 2007). A reformok eredményeképpen megtörtént a nagyméretű nevelőotthonok kisebb létszámú közösségekké szerveződése is, így az ellátásba került gyerekek

számára (SZÖLLŐSI 1996), a fejlődési szükségleteiknek jobban megfelelő családias ellátást igyekeznek biztosítani. Az átmeneti gondoskodás célkitűzésében fontos szándék, hogy ez a kiegészítő ellátási forma csak ideiglenesen nyújtson segítséget, és a fiatalok minél hamarabb kerüljenek vissza saját családjukba. Ennek ellenére elmondható, hogy a helyettesítő gyermekvédelmi intézményi környezet nagyon sok fiatalnak tartós vagy végleges otthonává válik.

A helyettesítő intézmények a nagyon korai életkortól egészen a felnőtté válás időszakig láthatják el az arra rászorulókat. A gyermekotthonok biztosítják a védelemben vett gyerekek és fiatal felnőttek teljes körű ellátását, a harmonikus fejlődéshez szükséges szolgáltatásokat, például: az egészségügyi ellátást, az oktatást, a pályaválasztást és továbbtanulást vagy az önálló életvezetésre felkészítést.

A gyermekvédelmi intézményekre elsősorban „családkiegészítő” szerep hárul (DOMSZKY 1999). Ez a helyettesítő milió különbözik a hagyományos családi közösségtől – amelyet voltaképpen nem is pótolhat semmilyen más szocializációs környezet –, ugyanakkor a gyermekotthonok mégiscsak a családi funkciókból (vö. VAJDA – KÓSA 2005) vállalhatnak fel feladatokat, valamint kiegészítik azokat.

A gyermekvédelmi intézményekben a felnőttek elsősorban szakmai szerepelvárásoknak tesznek eleget, ugyanakkor személyiségükkel dolgoznak, saját egyéni élettapasztalataik és szakmai ismereteik alapján. A rájuk bízott gyerekek családkiegészítő ellátásában felnőtt mintát nyújtanak, valamint képzettségüknek megfelelően gondozó-nevelő és korrekciós-terápiás tevékenységet végeznek.

A gyermekotthonokban összetett személyi hatások érvényesülnek. Az intézmény belső gyerek-felnőtt és gyerek-gyerek kapcsolathálója meghatározó, de a családi-rokonsági kötelékek, az iskolai közösség, egyéb szabadidős csoportok, valamint a gyerekről való gondoskodásban visszatérően jelen lévő emberek ugyancsak markáns személyiségalkalító szereppel bírnak (ZSUBRITS 2008).

Az ideiglenes otthonokban általában 10-15 fős gyerekcsoport közvetlenebb irányítását látják el azok a nevelők, akik visszatérő rendszerességgel találkoznak a növendékekkel. Ugyanakkor további szakemberek szintén kapcsolódási lehetőséget jelenthetnek a fiatalok számára. A velük való személyes találkozások élményei meghatározó jelentőségűnek tekinthetők. A fiatalok személyiségének alakulása szempontjából az itt szerveződő szociális háló voltaképpen olyan változási esélyt is jelent, amely pozitívan támogathatja a társadalmi beilleszkedésüket, valamint kedvezően befolyásolhatja személyiségük további fejlődését.

A fiatalok teljes kapcsolatrendszerében, a gyermekotthonon kívüli és a gyermekotthonon belüli társas mezőben, a bentlakásos otthonban dolgozó felnőttekkel kialakított viszony központi helyet foglal el. A nevelőkhöz fűződő érzelmi kapcsolatok, a felnőttek és a gyerekek közötti kötődések tartalmi sajátosságai befolyásoló erőként, lényeges hatást fejthetnek ki az intézményen belüli életük alakulásában. De ezek a hatások nemcsak az átmeneti ellátás idején, hanem a későbbi életszakaszban is befolyásolják a gyerekeket, illetve a fiatalokat.

A pedagógiai kötődés értelmezése

Noha a pszichológiai kötődéskutatások eredményei (BOWLBY 1969/1982, 1973; FONAGY – TARGET 2005; GERVAI 1997; RUTTER 1989; ZILBERSTEIN 2006), valamint a korai kötődési tapasztalatok pedagógiai konzekvenciáinak ismeretei (INÁNTSY – P.-MÁTH 2004; LÁNG 2008; N. KOLLÁR-SZABÓ 2004) nem kecsegtetnek felhőtlen optimizmussal, ugyanakkor figyelembe véve a korai kötődési élmények változtathatósága mellett érvelő vizsgálatok eredményeit (CROWELL – TREBOUX 1995; GERVAI 1997), valamint kihangsúlyozva a pozitív pedagógiai orientációt, azt mondhatjuk, hogy a gyermekvédelmi pedagógiai hatás eredményességéhez mindenképpen összpontosítani kell a nevelő és a gyermek között szövődő kapcsolatban rejlő lehetőségekre.

Napjainkban a pedagógiai kompetencia szemlélet alapján a pedagógiai folyamat eredményeként különböző kompetenciák kialakítása, fejlődése valósulhat meg. Az iskolákban, a nevelési-oktatási intézményekben a kognitív képességeken túl, a személyes képességek, és a szociális képességek kiművelése szintén hangsúlyossá válik (BRÜSSZEL 2005; LETSCHERT 2004; NAGY 2000; RYCHE – SALGANIK 2001). A szociális motívumok és képességek közé például a következő komponensek tartozhatnak: a proszociális viselkedés, a szociális kommunikáció, a csoportviselkedés, az érdekérvényesítés és az érzelmi kötődés (NAGY 2000). Az érzelmi intelligencia szemlélet népszerűsítői ugyancsak arra hívják fel a figyelmet, hogy a szociális képességek fejleszthetők, aminek következtében eredményesebbek lehetünk a társadalmi együttélés folyamatában (GOLEMAN 1997).

Az érzelmi alapú kötődést személyes kapcsolataink legfontosabb összetevőjeként tarthatjuk számon. Bowlby kötődéseméletében azt hangsúlyozza ki, hogy a korai kötődési viselkedés velünk született örökletes hajlam alapján nyilvánul meg, amely biztosítja egy másik személy közelségének keresését, és a vele való kapcsolat fenntartását. Ebben a magatartásban a biztonságkeresés és a biztonság érzésének átélése játssza a központi szerepet. Zajonc (2003) meglátása szerint a vonzódás és a kötődés fogalmai ugyanazon érzelmi kapcsolat különböző oldalát hangsúlyozó értelmezései. A vonzódás a szubjektíven fontos külső ingerhez közeledés szándékát jelenti, míg a kötődés inkább a ragaszkodás emocionális intenzitására utal.

Fontos azt is kiemelni, hogy az egyes személyeknek szóló érzelmi viszonyulások kizárólagosak, nem felcserélhetők, valamint ezek a relációk rendszert, kötődésrendszert alkotnak, amelyben a teljes szociális hálózaton belül az egyén számára az érzelmileg legfontosabb emberek helyezkednek el. A fontos személyekké válást az alábbi tényezők befolyásolják: a találkozások gyakorisága, az együtt eltöltött idő mennyisége, a törődés minősége és az érzelmi befektetés. A kötődésrendszer fejlődésének kiindulópontját a családi kapcsolódások képezik, amely szerveződésben meghatározó jelentősége az édesanyával (vagy az elsődleges gondozóval) kialakult kötődési kapcsolatnak van. A felnőttkorig a családi-rokonsági közösség mellett a nevelési-oktatási intézmények csoportjaiban és a további közösségek társulásai mentén szövődnek újabb és újabb bensőségebb kapcsolatok.

A közvetlen találkozások során az érzelmeknek van meghatározó szerepe, amely érzelmi involválódás egyrészt a másokhoz közel kerülés, illetve a másoktól távolodás dimenziójá-

ban írható le, másrészt pedig az emocionális intenzitás változásának dimenziójában. Ezek a jellemzők fontos összetevőit alkotják a kötődési viselkedésnek, de feltárhatók az érzelmi relációk olyan további minőségi és mennyiségi jegyei is, mint a kötődések száma, funkciója, indítéka, motívuma (NAGY 1997). Megkülönböztethetünk fejlesztő, semleges, hátrányos és veszélyeztető kapcsolódásokat is (ZSOLNAI 2001).

Már az óvodáskortól kezdődően megjelennek azok a kapcsolati motívumok és érzések, amelyek meghatározzák a gyerekek kortársközi relációit: az egyéni érdekek, a személyiség-tulajdonságok, a kölcsönös szimpátia, a hasonló érdeklődés, a közös élmények, az összetartozás érzése, a segítségnyújtás, a védelmezés, a bizalom, a barátság és a szeretet (ZSUBRITS 2007). A serdülőkorú fiatalok általában 4-6 személyhez kötődnek szorosabban, a fontossági sorrendben a szülőkhöz kötődés után leggyakrabban a barátok következnek (ZSOLNAI 1987; 1998). Az életkor emelkedésével megfigyelhető a családi kapcsolat gyengülése, továbbá a lányok és fiúk különbségei: a lányok együttműködőbbek, empatikusabbak, jóindulatúbbak és engedelmesebbek.

A pedagógiai szakirodalom gyűjtőfogalomként a „pedagógiai kapcsolat” kifejezést használja a nevelő és nevelt közt fennálló interperszonális helyzet leírására (KRON 1997). Ezen meghatározás alapján a „nevelési viszony” olyan, szerepeken túllépő, szorosabb emberi kapcsolatra utal, ahol a pedagógiai kapcsolat gyakorlati vonatkozásai kerülhetnek előtérbe.

A pedagógiai kötődés vizsgálatának eredményei a tanár-diák kapcsolatban az alábbi lényeges tartalmi ismérveket határozzák meg: a kölcsönös bizalom; a szocializációs szándék, a proszociális viselkedés: védelmezés, támasznyújtás, segítségnyújtás; a diákok részéről pedig a tiszteletadást és az érzelmi ragaszkodást (ZSOLNAI 2001).

Az életkor meghatározó szerepet játszik a pedagógiai kötődés alakulásában. Kisgyermekkorban, óvodáskorban – és még kisiskoláskorban is –, legszembetűnőbben az érzelmeknek van meghatározó jelentősége. Kezdetben a gondozói-nevelői feladatok ellátásának sikerességét, majd az iskolába lépéstől a gyerekek nevelési-tanítási folyamatának eredményességét segíti elő a felnőtt és gyermek között kialakult személyes kapcsolat. A kapcsolat alakulásában nagyon sok befolyásoló tényező megtalálható. A gyerekek korai kötődési élményeitől kezdve a kölcsönös személyészlelési és elvárási folyamatok hatásain keresztül egészen a pedagógus saját korábbi tanáraihoz fűződő kapcsolatainak különböző emlékéig.

Az életkor változásával a következő tendencia is felfedezhető. A tanulóktól egyre jobban elvárják az alkalmazkodást, a pedagógusszerep tudásközvetítő dimenziójának maximális elfogadását. Ebben a folyamatban a pedagógiai kapcsolat tartalmi összetevői is változnak, mivel az iskolai szintér nevelési orientációja fokozatosan átalakul tanítási-tanulási irányultsággá. A felnőttekhez való kötődési intenzitás is egyre inkább veszt erejéből, és a serdülőkorra mindinkább a kortársi referenciális dominancia lesz jellemző. Az egyik empirikus kutatás is azzal az eredménnyel zárult, hogy a megkérdezett fiatalok a számukra érzelmileg legfontosabb személyek között csak minimális arányban említették meg a tanárokat (ZSOLNAI 1998).

A pedagógiai kapcsolat alakulására nézve a pedagógus személyiségének pedagógiai lélektani vizsgálatai szerint meghatározható személyiségvonásoknak, attitűdöknek lehet pozitív hatása. *Carl Rogers* például (1983) a kongruens magatartást, a feltétel nélküli elfogadást és az empátiát határozza meg a legfontosabb feltételek között. *Vekerdy Tamás* (2001) a korai intézményes nevelésben szintén a gyerekközpontúságot és a gyerekszeretetet tartja a leglényegesebbnek. *Hermann Alice* (1982) ugyancsak olyan személyiségtulajdonságokat nevez meg, mint az empátia, a bizalom, a gyermek iránti tisztelet és a gyerekszeretet, aminek következtében a növekvő gyermekben kialakulhat a világ megismerésének és elfogadásának igénye, illetve a világ iránti szeretet. *Donald Winnicott* (2004) és *Bruno Bettelheim* nyomán (1994) olyan „elég jó” nevelői viselkedésről („elég jó” gondoskodó környezetről) is beszélhetünk, amelyben az fejeződik ki, hogy a felnőtt a tökéletességre törekvés helyett megelégszik a számára elfogadható nevelési magatartással, az elfogadható nevelési helyzetekkel. Elnézni tud lenni nemcsak saját hibáiért, hanem mások tévedéseiért is. A kapcsolat fenntartásáért alkalmazkodik, és a kellemetlen élményű nevelési helyzetekkel szemben felsorakoztatja a pozitív érzelmeket mozgósító együttlétek pillanatait.

A gyermekotthoni ellátáshoz fontos megemlíteni az úgynevezett gyermekotthoni „mentor-rendszer” fogalmát is (MAJOR – MÉSZÁROS 2007). Ez az elképzelés a gyermek és felnőtt érzelmi-bizalmi alapú kötődésének alakulásában egyszerre veszi figyelembe a spontán és a tudatos komponenseket. A felnőttnek nem szabad saját személyiségét ráerőltetnie a csoportjába érkező gyermekekre, hanem időt hagyva meg kell várnia, míg a gyermek elfogadja az új helyzetet, és érzelmileg elköteleződik az egyes személyek mellett.

Tehát részben a gyermek választhatja ki az új környezetben azt a felnőttet, akivel szorosabb kapcsolatot akar kialakítani. Az életkori jellemzők és az adott aktuális szociális környezeti feltételek azonban szintén formálhatják, megváltoztathatják a ténylegesen létező kapcsolatokat. A bontakozó gyermek-felnőtt kötődésben nyilván nem hagyható figyelmen kívül a gyermek múltbéli történéseinek fokozatos megismerése, illetve a jövőbeni lehetőségek tervezése sem. A módszer által a felnőtt felelősségvállalása is ellenőrizhetőbb módon nyilvánulhat meg. Az így bontakozó kapcsolat lehetővé teszi azt is, hogy a nevelő hosszabb ideig kövesse a gyermek életútját az intézményben, sőt további feladatokat is teljesíthet.

A gyermekotthoni nevelőknek ugyanakkor mindig ügyelniük kell arra, hogy nem saját gyermekükről gondoskodnak. Különösen a kisgyerekeket gondozó nevelőknek szükséges ezt átgondolniuk. Ellenkező esetben téves igények alakulhatnak ki nemcsak a növendékben, hanem a felnőttben is. Ezen túl a kisgyerekekkel foglalkozó nevelőknek fontos figyelniük a „személy állandóság” elvének gyakorlatban történő megvalósítására. Csak a minél hosszabb ideig tartó rendszeres, kiszámítható együttlétek idézhetik elő a személyes kapcsolat erősödését. Ezzel szemben a nevelők gyakori cserélődése tovább súlyosbíthatja a gyerekek bizonytalanságát.

A már kialakult kapcsolat várható megszakításakor ugyancsak körültekintően szükséges eljárni. A gyermeket időben felkészítve, előre megtervezett lépésekkel, fokozatos távolodással tudunk csak hozzájárulni az elszakadási élmény minél sérülésmentesebb feldolgozásához.

Mindazonáltal a gyerekekkel foglalkozó felnőtteknek, nevelőknek és szakembereknek figyelembe kell venni a szakmai kompetenciahatárokat is. Így a gyermekotthoni nevelőnek tisztában kell lennie azzal, hogy milyen feladatok ellátása valósítható meg a kialakult kapcsolat alapján.

A helyettesítő kapcsolat meghatározása

Az eddig felsorolt aspektusokat is figyelembe véve, a gyermekotthoni nevelő és az átmeneti nevelésben részesülő fiatal között alakuló személyes kapcsolat a következő értelmezés kijelölését implikálja. Ez a speciális viszony a *helyettesítő kapcsolat* fogalmával írható le. A helyettesítő kapcsolat tágabb meghatározása nemcsak az átmenetileg tartó helyzetekre vonatkozhat, hanem a véglegesen átvállalt kapcsolatokra is. Így nemcsak a gyermekotthoni nevelő és gyerek közötti kapcsolat tartozhat bele, hanem a nevelőszülő és a nevelt gyermek kapcsolata is. De speciális helyzetet jelenthet az örökbefogadott kisgyerekekkel kialakított érzelmi kötődés is.

A gyermekotthoni nevelőkre vonatkozó helyettesítő kapcsolat fogalmi lehatárolásakor mindenképpen tekintettel kell lenni, egyrészt a vér szerinti szülők és gyermekük közötti kötődés sajátosságaira, másrészt a szakterületen és a nevelési-oktatási intézményekben tevékenykedő segítő szakemberekkel, illetve pedagógusokkal kialakult viszonyulás jellegzetességeire.

A gyermekotthoni helyettesítő kapcsolat értelmezésekor a következő szempontokat szükséges figyelembe venni:

1. A gyermek több felnőtthez kötődhet a gyermekotthonban, amely kötődéseknek az érzelmi intenzitása, valamint további minőségi jellemzői eltérést mutathatnak.
2. A gyerekek nevelőjükhöz fűződő kapcsolatának összetevői különbözhetnek a vér szerinti szülőkhöz, a nevelőszülőkhöz, illetve az iskolai pedagógusokhoz fűződő kapcsolat komponenseitől.
3. Az érzelmileg fontos nevelő különös jelentőséggel bír a gyermek életében, az átmeneti nevelés során mindvégig.
4. A felnőttek ebben a kiegészítő kapcsolatban sajátos szakmai és személyes viszonyulással vesznek részt.
5. A helyettesítő kapcsolat meghatározott időtartamra vonatkozik, amelynek nemcsak kezdete, de vége is van.
6. Kijelölhetők azok a tevékenységek, feladatok, amelyek az átmeneti kapcsolat alapján megvalósíthatók.
7. Ennek a speciális kapcsolatnak további összetevői is meghatározhatók.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS EREDMÉNYE

Célkitűzések

Kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy a gyermekvédelmi átmeneti nevelést nyújtó intézményekben élő 12 és 20 év közötti fiatalok és nevelők között kialakult kötődéseknek melyek a tartalmi sajátosságai. Az elméleti összegzéshez szorosan kapcsolódva, a helyettesítő kapcsolatban a személyes és a szakmai tényezők szerepét kívántuk tanulmányozni. Úgy véljük, hogy jellemzően a szerepeken túlmutató, a kölcsönösen kifejezésre juttatott személyes érzéseknek, érzelmi involválódásnak, kötődési jellemzőknek van jelentősége a fiatal-nevelő/nevelő-fiatal kapcsolatban.

A vizsgálati módszer

A gyerek-nevelő viszony vizsgálatára az önkitöltős kérdőíves módszert választottuk. A szakirodalmi kutatási eredményeket figyelembe vevő (NAGY 1997; ZSOLNAI 1987, 2001), és a gyermekvédelmi területen szerzett szakmai tapasztalatokra támaszkodó, magunk által összeállított kérdőív általános adatokra vonatkozó kérdéseket, a kötődési jellemzőket részletesen tanulmányozó nyílt és zárt kérdéseket, illetve minősítési skálákat tartalmazott. Külön-külön változat készült a fiataloknak és a felnőtteknek.

Feltételezések

1. A kötődés általunk vizsgált komponenseiben jellemzően hasonlóságokat fogunk találni a fiatalok és a nevelők részéről.
2. Azt feltételeztük, hogy a helyettesítő kapcsolatban a kölcsönös érzelmi kötődési jellemzők lesznek hangsúlyosak.
3. Ugyanakkor valószínűsítettük, hogy a gyermekotthoni nevelők véleményében szakmai vonatkozások is megjelennek.

A kutatás menete

A vizsgálat véletlenszerű mintavétel alapján történt Győr-Moson-Sopron és Vas megyében működő gyermekotthonokban, lakásotthonokban. Az eredmények értékelésében 92 fiatal és 49 felnőtt véleményét tudtuk figyelembe venni. (A 2007-es Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató szerint 1998 és 2007 között hazánkban átlagosan 7-8000 fiatal részesült évente gyermekotthoni és lakásotthoni elhelyezésben.)

A kapott válaszokat SPSS statisztikai módszerrel dolgoztuk fel.

Eredmények

A vizsgálatban részt vett fiatalok átlagéletkora 16 év (SD= 2,2 év; Min: 12 év; Max: 20 év). Közülük 47 százalékban voltak a lányok, és 53 százalékban a fiúk.

A gyermekotthonon kívül a fiataloknak a vér szerinti szüleikkel (53%) és a testvéreikkel (20%) van leggyakrabban kapcsolatuk, akikkel többnyire heti és havi rendszerességgel látják egymást (naponta 21%, hetente 39%, havonta 30%, a többiek ennél is ritkábban).

A fiatalok átlagosan 5 éve tartózkodnak az átmeneti otthonban, de jelentős egyéni különbségek tapasztalhatók (SD: 4,3 év; Min: 1 év; Max: 20 év). A számukra legfontosabb nevelőt többnyire legfeljebb 5 éve ismerik (<1 éve 33%, 1–2 éve 24%, 2–5 éve 23%, 5–10 éve 14%, 10 > éve 6%), akivel jellemzően 1-2 naponta találkoznak (minden nap 36%, 2 naponta 40%, 3 naponta 14%, 4 naponta 6% és hetente vagy ritkábban 4%).

A nevelők átlagéletkora: 48 év (SD: 6,5 év; Min: 29 év; Max: 61 év). A várakozásnak megfelelően dominánsan nők végzik ezt a tevékenységet (nő: 98%, férfi: 2%). Többnyire szakirányú végzettséggel rendelkeznek (érettségit követő szakképesítés 41%, főiskola-egyetem 37%, szakiskola-szakközépiskola 20%, általános iskola 2%).

Átlagosan 13 éve dolgoznak gyermekotthonokban, de itt is nagyobb mértékű szórás érzékelhető (SD: 8,7 év; Min: 1 év; Max: 36 év). Az érzelmileg legközelebb álló fiatalt jellemzően 1-5 éve ismerik (<1 éve 2%, 1–2 éve 39%, 2–5 éve 39%, 5–10 éve 16%, 10 évnél > 4%), és legtöbb esetben 2 naponta találkoznak velük (minden nap 29%, 2 naponta 41%, 3 naponta 20%, 4 naponta 8%, hetente vagy ritkábban 2%).

A kötődések száma

A gyerekotthonon belül a fiatalok átlagosan 3 felnőttel alakítanak ki szorosabb kapcsolatot, ugyanakkor nagyobb egyéni eltéréseket láthatunk (SD: 1,7; Min: 0; Max: 7).

A nevelők átlagosan 4 gyerekhez kötődnek szorosabban, de itt is jelentősebb egyéni különbségek érzékelhetők (SD: 2,5; Min: 0; Max: 10).

A következőkben a legszorosabb kapcsolatban lévő nevelőre/fiatalra vonatkozó kérdések eredményeit tekintjük át.

1. TÁBLÁZAT: A kötődési jellemzők összehasonlítása		
	Fiatalok (átlagértékek)	Felnőttek (átlagértékek)
A gyermekotthonban töltött évek száma	5 év	13 év
Az ismeretség ideje	1-2 éve	2-5 éve
A találkozások gyakorisága	2 naponta	2 naponta
A kötődések száma	3	4
A kötődés iránya	2,8 (öt fokú skálán)	3,5 (öt fokú skálán)
A kötődés intenzitása	3,9 (öt fokú skálán)	3,5 (öt fokú skálán)

A kötődések iránya

Az ötfokú Likert-skálán történő jellemzés során (Kinek fontos a kapcsolat? 1: kizárólag nekem, 5: kizárólag a nevelőnek/fiatalnak), a fiatalok és a nevelők is a középértékhez tartozó kölcsönösséget hangsúlyozó, mindkettőjüknek fontos (3) lehetőséget választották legtöbbször (fiatalok: Mean: 2,8; SD: 0,6; Min: 1; Max: 3; nevelők: Mean: 3,5; SD: 0,3; Min: 3; Max: 4).

A nevelők és a fiatalok véleménye is inkább a gyerekek vonzódási igényét jelzi. Ez értelmezhető a szerephelyzet alapján, amely aszimmetrikus viszonyulásban a felnőttől való függőség jut alapvetően kifejezésre. De azt is jelenti egyben, hogy a gyerekek kapcsolódási szándékát a nevelők helyesen érzékelik.

A kötődések erőssége

Az ötfokú minősítési lehetőség mentén (Mennyire erős a kapcsolat? 1: nagyon gyenge, 5: nagyon erős) a fiatalok kötődési erősségének átlagértéke 3,9 lett (SD: 0,9; Min: 2; Max: 5), míg a nevelőké 3,5 (SD: 0,6; Min: 2; Max: 5). Tehát a kapcsolatban résztvevők inkább erősebb mértékű érzelmi involválódásról számoltak be (1. táblázat).

Kötődési érzések, kötődési motívumok

A kötődések indokaira több megközelítésből tettünk fel nyílt és zárt kérdéseket. Az eredmények alapján a válaszokat két csoportba soroltuk. Egyrészt az előre felsorolt tényleges érzések közül kiválasztott elnevezéseket, illetve a nyitott kérdésekre kapott válaszokban tartalmilag azonosítható érzéseket rendeltük egy kategóriához (kötődési érzések). Másrészt a kötődési motívumok kategóriáit azonosítottuk ugyanígy (kötődési motívumok).

Az eredmények szerint a fiatalok a nevelőjükhöz fűződő kapcsolatában a következő fontosabb kötődési érzéseket jelölték meg: bizalom, szeretet (az összes fiatal 66%-66%-a); tisztelet (64%); hála a gondoskodásért (43%); barátság (36%); rokonszenv (16%) (2. táblázat).

2. TÁBLÁZAT: A kötődési érzések előfordulási gyakorisága		
Kötődési érzések	Fiatalok válaszaránya (%)	Felnőttek válaszaránya (%)
Bizalom	66	63
Szeretet	66	59
Tisztelet	64	45
Hála a gondoskodásért	43	–
Barátság	36	4
Rokonszenv	16	45

A kötődési motívumok közül pedig az alábbiakat jelezték: a felnőtt személyisége, személyiségtulajdonságai (az összes választ adó fiatal 80%-a), a közös beszélgetések (74%), a felnőtt védelmet nyújtó, segítséget adó magatartása (68%), a felnőtt gondoskodása-nevelése (48%), a felnőtt külső tulajdonságai (39%), az együtt eltöltött idő és a felnőtt példaképszerpe (26-26%). A fiatalok a nevelői személyiségtulajdonságok közül például a következőket tartották fontosnak: türelem, megbízhatóság, őszinteség (3. táblázat).

Kötődési érzések	Fiatalok válaszaránya (%)	Felnőttek válaszaránya (%)
Személyiség, személyiségtulajdonságok	80	64
Proszociális viselkedésformák	68	19
Közös beszélgetések	74	6
Gondoskodás, nevelés	48	63
Külső tulajdonságok	39	–
Közös programok, együtt eltöltött idő	26	15
Példakép	26	–
Egymásra utaltság	–	9
Szakmai tapasztalat	–	2

Az önálló véleményformálásra lehetőséget adva, arra is rákérdeztünk, hogy a fiatalok miként észlelik azt, hogy ők miért fontosak a felnőttek számára. Meglepő eredményt kaptunk.

Az előfordulási gyakoriság szerint a következő elvárásokat fogalmazták meg: a felnőtt szeretete (a gyerekek 22%-a írta le), a fiatal segítőkészsége és a fiatalba vetett bizalom (20-20%), a fiatal személyisége, személyiségtulajdonsága, egyénisége (19%), a felnőtt követelésének való megfelelés (13%), az együtt eltöltött idő (6%). Egy-két esetben, olyan okokat is megfogalmaztak, mint a fiatal pozitív viszonyulása a felnőtthez, a felnőtt munkaköri kötelessége, vagy azt, hogy nem érzi úgy, hogy fontos lenne a nevelő számára.

A nevelők részéről a következő érzések fogalmazódtak meg: a bizalom (az összes felnőtt 63%-a jelölte be), a szeretet (59%), tisztelet és rokonszenv (45-45%), valamint a barátság (4%).

A kötődési motívumok között előfordulási gyakoriság alapján a következő okok találhatók: személyiségtulajdonságok (64%); proszociális viszonyulás: segítségadás-támogatás (19%); közös programok, együtt eltöltött idő (15%); egymásrautaltság, interdependens helyzet (9%); közös beszélgetések (6%); végül a szakmai tapasztalat (2%) (3. táblázat).

A felnőtt-gyerek kapcsolat alapján a gyermekotthonban megvalósítható feladatokra is rákérdeztünk. A nyílt kérdésre adott válaszokban a következő lényegesnek tartott tevékenységeket, feladatokat sorolták fel a felnőttek: gondozási-nevelési feladatok (63%); közös programok, tevékenységek (31%); biztonságnyújtás, segítségnyújtás (29%); a család pótlása és a társadalmi beilleszkedés segítése (29%); a bizalom kialakítása (40%); a kölcsönös tisztelet kialakítása (23%); a pozitív érzelmi légkör kialakítása (4%).

A hipotézisvizsgálat eredménye

1. Elsőként azt feltételeztük, hogy a kötődési jellemzésben hasonlóságokat találunk a fiatalok és a nevelők részéről. Ez a hipotézis részben igazolódott be.

A fiatalok és a nevelők is átlagosan 3-4 személyhez kötődnek szorosabban, jóllehet nagyarányú egyéni eltérések fedezhetők fel mindkét részről. A kötődési irány értékei a kialakult kapcsolat fontosságának kölcsönösségét mutatják. Ugyanígy a kötődés erősségénél is mindkét félre egyaránt az erősebb mértékű érzelmi involválódás volt jellemző.

A kapott eredmények szerint a kötődési érzések alakulásában a bizalomnak, a szeretetnek és a tiszteletnek van kölcsönösen meghatározó jelentősége. A gyermekotthoni nevelők esetében a rokonszenv tűnik fontosabbnak, míg a fiataloknál a barátság érzése. A fiatalok jelentős részénél a gondoskodásért-nevelésért kifejeződő hála is megfogalmazódott.

A kapcsolati motívumoknál a kölcsönösség szempontjából összetettebb képet lehet látni. Úgy tűnik, a kedvező személyiségtulajdonság, a közös program, a közös beszélgetés, a proszocialitás, a gondozás-nevelés mindkét fél számára egyaránt lényeges. A fiataloknál ezen túlmenően megfogalmazódott még a külső személyiségtulajdonságok és a felnőtt példakép szerepe. A nevelőknél ugyanakkor az interdependens helyzet, az egymásrautaltság és a szakmai ismeretek szerepeltek még.

2. Azt feltételeztük továbbá, hogy a helyettesítő kapcsolatban inkább a kötődési összetevők lesznek hangsúlyosak. Ez a feltételezés beigazolódott. Ezt mutatja a kötődés erősségének mértéke, amely mind a fiataloknál, mind a nevelőknél egyaránt szoros kapcsolati viszonyulásról árulkodik. A jellemzően felsorolt fontosabb kötődési érzések szintén ezt az állítást támasztják alá: mindkét fél részéről a bizalom, a szeretet és a tisztelet került megfogalmazásra. De a fiataloknál a hála érzése, a felnőtteknél a rokonszenv érzése ugyancsak megerősíti ezt a feltételezést. A fiataloknál előforduló barátság érzése szintén ide kapcsolható, de nyilván ennek értelmezésekor az életkori sajátosságokról sem feledkezhetünk meg. Nem utolsósorban pedig, a kötődési motívumok között felsorolt jellemzők és tevékenységek alapján szintén érvelhetünk a kapcsolat alakulásában a személyesség, az érzelmek fontossága mellett.

3. Végül azt valószínűsítettük, hogy a gyermekotthoni nevelők véleményében a szakmai szerep komponensei is felfedezhetők lesznek. Az eredmények értelmezésében a személyiség és a szerep szoros kapcsolódásából adódóan, több esetben is megjelenik az a kettőség, hogy egyes kötődési jellemzők részét képezhetik perszonális tényezőknek és a szakmaiságnak is. Így a kötődési érzések és motívumok közül a nevelő személyéhez kapcsolható bizalom érzése, a tiszteletadás, a hála kifejezése, a segítségkérés-segítségadás, a közös beszélgetés vagy a példakép szerep. Ami azonban egyértelműen a szakmai szerep elvárásaihoz tartozhat, az a gondoskodási-nevelési feladat, a proszociális viselkedés, a programok szervezése, az egymásra utaltság és a szakmai ismeretek, tapasztalatok. Mint korábban utaltunk rá, a kötődési iránynál kapott eredmény is idetartozhat, miszerint az aszimmetrikus szerephelyzetben inkább a fiataloknak lehet fontosabb az adott kapcsolat. Ha megnézzük a nevelők szakmai múltjára vonatkozó adatokat: a pályán eltöltött időt és a végzettséget, akkor szintén utalást találunk ennek a feltételezésnek a beigazolására.

ÖSSZEFOGLALÁS

A gyermekvédelmi átmeneti vagy hosszabb ideig tartó gondozás-nevelés során ki-tüntetett jelentősége van a gyermek és nevelő között bontakozó személyes kapcsolatnak. Ez a reláció sajátos lehetőségeket és feladatokat hordozhat magában. Azt valószínűsítettük, hogy ez a viszony a gyerekek biológiai szüleikkel vagy az iskolai pedagógusokkal kialakított kapcsolatától eltérő kötődési sajátosságokkal rendelkezik. Többek között ezek figyelembevételével kitértünk a helyettesítő kapcsolat fogalmi értelmezésére.

A szakirodalmi kutatások kötődésvizsgálatainak eredményei sok fontos ismeretet tártak fel a humán kötődési viselkedésre és a pedagógiai kapcsolatra vonatkozóan. Ezekre az eredményekre utalva, gyermekvédelmi pedagógiai-pszichológiai megközelítésben áttekintettük az átmeneti ellátást biztosító gyermekvédelmi intézményekben élő fiatalok és nevelőik kapcsolatának lényegesebb komponenseit.

Az empirikus kutatásban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a szakirodalmi eredményekből kiinduló rendszerezésben, a kötődési jellemzőkben milyen jellegzetességeket találunk a serdülőkorú fiatalok gyermekotthoni nevelőikhez, valamint a nevelők fiatalokhoz fűződő viszonyában. Vizsgálatunkban a kérdőíves módszer alkalmazásával a következő fontosabb eredményeket kaptuk. Megállapítottuk, hogy a gyermekotthoni helyettesítő kapcsolat alakulásában az érzelmi alapú kötődési összetevőknek, a személyes érzéseknek van szerepe. A fiatalok és a felnőttek is egyaránt fontosnak gondolják a bizalom, a szeretet és a tisztelet érzését, míg a motívumok közül a pozitív személyiségtulajdonságokat, a proszocialitást, a közös beszélgetéseket, a közösen átélt programokat, az együtt eltöltött időt, valamint a gondoskodást és nevelést. Azt is megfogalmaztuk, hogy ezek a kötődési, viselkedési összetevők elsődlegesen a személyes érzelmi tényezők szerepét hangsúlyozzák ki a szakmai komponensekkel szemben. Az eredmények arra is utalnak, hogy a gyermekotthoni nevelők és a fiatalok egyaránt általában 3-4 személyhez kötődnek szorosabban, amely kapcsolat mindkét fél számára úgy érzékelhető, hogy inkább a fiataloknak fontosabb, ugyanakkor kölcsönösen erősebb mértékű érzelmi involválódással vesznek részt a kapcsolatban.

A következőkben egy nagyobb mintán elvégzendő kutatás tovább pontosíthatja a dolgozatban bemutatott empirikus vizsgálat eddigi eredményeit. A helyettesítő kapcsolat elméleti értelmezését pedig, a jelzett szempontok figyelembevételével, újabb vizsgálatok eredményeivel egészíthetjük ki.

IRODALOM

- Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról. Brüsszel, 2005. In http://ec.europa.eu/education/policies/2010/keyrec_hu.pdf
- BETTELHEIM, B. (1994): Az elég jó szülő. Gondolat Kiadó, Budapest.
- BOWLBY, J. (1969/1982): Attachment I. *Attachment and Loss. Basic Books*, New York.
- BOWLBY, J. (1973): Attachment and Loss II. *Separation. Anxiety and Anger. Basic Books, Inc.*, New York.
- BÜKI P. (2009): A gyermek védelme. *A gyermekvédelem elméleti alapvetése. PONT Kiadó*, Budapest.
- CROWELL, J. A. – TREBOUX, D. (1995): A Review of adult attachment measures: Implications for theory and research. In *Social Development*, 4. 294–327.
- DOMSZKY A. (1999): Módszertani levél: A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről. *Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet*, Budapest.
- DOMSZKY A. (2006): Gondolat kísérlet egy intellektuális gyermekvédelem-elmélet megalapozásához. In *Fejlesztő Pedagógia 2006/1.* 5–10.
- FONAGY, P. – TARGET, M. (2005): Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében. Bowlby kötődéseméleti modellje. *Gondolat Kiadó*, Budapest. 287–315.
- GERVAI J. (1997): A korai kötődés jelentősége a gyermek fejlődésében. In HIDAS Gy.: *A megtermékenyítéstől a társadalomig.* 29–38.
- GOLEMAN, D. (1997): Érzelmi intelligencia. *Háttér Kiadó*, Budapest.
- Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató (2009) Szerk.: PAPHÁZI TIBOR, Bp., 2011 Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet
- HERCZOG M. (1997): A gyermekvédelem dilemmái. *PONT Kiadó*, Budapest.
- HERMANN A. (1982): Emberré nevelés. *Tankönyvkiadó*, Budapest.
- INÁNTSY-P. J. – MÁTH J. (2004): A szülőkhöz való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok. In *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2004/2. 215–229.
- KRON, F. (1997): Pedagógia. *Osiris Kiadó*, Budapest.
- LÁNG A. (2008): A kötődésemélet alkalmazhatósága a nevelés-oktatási folyamatban. In *Képzés és Gyakorlat*, 2008.1. 16–28.
- LETSCHERT, J. (ED.) (2004): The integrated person. *CIDREE/SLO*, Enschede.
- MAJOR ZS. B. – MÉSZÁROS K. (2007): „Fotel vagy karfa” Gyakorlat- és eszközközpontú nevelés-módszertani kézikönyv gyermekvédelemben, gyerek- és lakásotthonokban dolgozók számára. *FORRÁS KLUB*, Szeged.
- NAGY J. (1997): Kötődési háló és nevelés. In *Iskolakultúra*, 1997/9. 61–71.
- NAGY J. (2000): XXI. század és nevelés. *Osiris Kiadó*, Budapest.
- RÁKÓ E. (2010): Gyermekvédelmi intézményekben élő gyerekek az empirikus kutatások tükrében. In Soós Zs. (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok a pedagógia és történettudomány köréből. Galénos Alapítvány*, Debrecen. 58–80.
- ROGERS, C. R. (1983): A személyes kapcsolat, mint a tanulás serkentője. In Balogh L.–Tóth L. (szerk.) (2000): *Fejezetek a pedagógiai pszichológia köréből II. Kossuth Egyetemi Kiadó*, Debrecen. 223–236.
- RUTTER, M (1989): Attachment és társas kapcsolatok fejlődése. In *Pszichológia* 1989/3. 407–435.
- RYCHE, D. S. – SALGANIK, L. H. (EDS.) (2001): Defining and Selecting Key Competencies. *Hogrefe-Hubert Publishers*, Seattle-Toronto-Bern-Göttingen

- SZÖLLŐSI G. (1996): Az Európa Tanács ajánlásai a gyermekeknek nyújtott helyettesítő gondozásról. In *Család, gyermek, ifjúság* 1996/1. 12–15.
- VAJDA ZS. – KÓSA É. (2005): *Neveléslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- VECKÓ J. (2007): *Gyermekvédelem pszichológiai és pedagógiai nézőpontból*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- VEKERDY TAMÁS (2001): *Gyerekek, óvodák, iskolák*. Saxum Kft.
- WINNICOTT, D.W. (2004): *A kapcsolatban bontakozó lélek. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: PÉLEY B. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- ZAJONC, R. (2003): *Érzelmek a társas kapcsolatokban és megismerésben*. Osiris Kiadó, Budapest.
- ZILBERSTEIN, K. (2006): Clarifying Core Characteristics of Attachment Disorders: A Review of Current Research and Theory. In *American Journal of Orthopsychiatry*. Vol. 76.(1) 55–64.
- ZSOLNAI ANIKÓ (1987): A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze. *Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych.* No. 29. Szeged, 165–180.
- ZSOLNAI ANIKÓ (1998): A szociális kompetencia fejlettsége serdülőkorban. In *Magyar Pedagógia* 1998/3. 187–210.
- ZSOLNAI ANIKÓ (2001): *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- ZSUBRITS ATTILA (2007): A gyermekkori kötődések motívumai. In *Új Pedagógiai Szemle* 2007/ 7–8. 16–23.
- ZSUBRITS ATTILA (2008): Factors affecting the global social networks of children in children's homes. *International Conference for Theory and Practice in Education: Current Issues in Education*, Fürstenfeld, Austria.